

Т. В. Полковенко,
канд. філол. наук

УДК 655.51

Фактична основа та стилістичні особливості наукових і науково-популярних текстів: практика редагування

У статті проаналізовано специфіку редагування наукових і науково-популярних текстів на рівні осмислення редактором фактичного матеріалу та роботи над стилістичним складником.

Ключові слова: науковий текст, науково-популярний текст, редагування.

Вступ. Сучасний редакторський фах вимагає від молодого фахівця знань і навичок роботи з будь-якими різновидами текстів, зокрема науковими та науково-популярними. Якщо досвідченому редакторові нескладно належним чином виправляти наявні в подібних матеріалах помилки, то молодому спеціалістові не завжди вдається виконувати свою роботу якісно, адже процес редагування наукових і науково-популярних текстів повинен відбуватися за певними специфічними нормами та правилами. *Метою дослідження є обґрунтування важливості приділення належної уваги редактора фактажу і стильовому складнику наукових і науково-популярних текстів, які зазвичай представлені статтями у вітчизняних наукових і науково-популярних часописах.*

Аспектами наукового і науково-популярного стилів цікавилися О. Галич [1], А. Коваль [2], В. Різун [3], А. Мамалига [3], М. Феллер [3], О. Пономарів [4], А. Соколов [5] та ін.

Методи дослідження. Дослідження, присвячене майстерності редакторської роботи з науковими та науково-популярними текстами, було виконане з допомогою аналітичного, описового, історичного та прагматичного методів.

Результати й обговорення

1. Ключова особливість наукового та науково-популярного тексту – його фактична основа. Факти в будь-якому тексті – це відображені у свідомості автора елементи дійсності. Але редактор, відповідальний за точність фактажу наукового чи науково-популярного матеріалу, обмежитися цим розумінням не може. Для нього фактом є не лише певний елемент дійсності, але й те, що супроводжує цей факт, створює тло, на якому той чи той факт описав автор. Такими фактами є, наприклад, події, імена, дати, цифри, згадані в тексті. Вони мають «працювати» на розкриття теми і бути істинними.

Чи потрібно редакторові взагалі оцінювати фактичну основу авторського тексту? Чи необхідно перевіряти точність і достовірність фактів? У цьому аспекті редактори часом діють зовсім по-різному. Одні залишають достовірність фактажу на совісті автора, мотивуючи це тим, що саме автор і повинен у рамках своєї відповідальності за твір усе перевірити й уточнити, більше того, він краще ознайомлений з темою та володіє матеріалом. Інші ж редактори не покладаються лише на сумлінність і відповідальність автора, вважаючи саме себе відповідальними за точність наведених у тексті фактичних даних.

Помилятися можуть і найвідповідальніші та найавторитетніші автори, так само, як і найдосвідченіші редактори. До того ж, авторові, як правило, складно бути «самому собі редактором», принаймні у момент створення тексту. Щоб критично поставитися до власного твору і зуміти його по-редакторському оцінити, допрацювати, потрібен певний ступінь відчуженості. Хтось досягає цього з часом, особливо, коли матеріал «полежав на полиці», а хтось не здатний редагувати свій текст навіть після певної паузи. Тому робота редактора з фактами є обов'язковою.

Іноді для аналізу та оцінки фактичної основи тексту потрібен експерт – фахівець-рецензент або науковий редактор. Наукове редагування має бути обов'язковим для спеціальних, наукових і фахових видань, а також для вузькоспеціалізованих текстів, коли знань «звичайного» редактора може виявитися недостатньо, щоб помітити можливі неточності або помилки. У текстах же, розрахованих на масову аудиторію, з фактичною основою працює літературний редактор.

Роботу з фактами у науковому та науково-популярному текстах починають, оцінюючи їх

значущість і кількісний склад. Після такого аналізу стає зрозуміло, від якої частини фактичного матеріалу можна відмовитись, які факти вимагають перевірки й якої інформації не вистачає для розкриття теми. У редактора в цьому питанні є два основних завдання: 1) оцінити сутність самих фактів, які пропонує автор читачеві; 2) оцінити новизну, значущість, системність фактів, від чого залежатиме повнота змісту тексту.

Редактор повинен простежити, аби факти не були відібрані довільно (коли використовуються лише ті, що потрібні авторові, а інші ігноруються), щоб автор не оперував фактами окремо від інших, з ними пов'язаних, бо у цих випадках, навіть якщо самі факти точні, достовірні та безпомилкові, загальна картина дійсності може бути спотворена. Факти також повинні відповідати тій ролі, яку вони покликані відігравати у кожному конкретному випадку, наприклад, конкретизувати, ілюструвати загальні положення, бути основою для висновків тощо.

Досвідчений редактор припускає, що помилка можлива, робить все, щоб її виключити, і знає, що перевіряти. Ось ті елементи тексту, в яких трапляються помилки:

- назви;
- терміни;
- числа;
- дати;
- одиниці величин;
- прізвища, імена;
- географічні відомості;
- не конкретизовані у тексті положення;
- слова, від яких залежить передавання значення або відтінку значення;
- згадки про загальновідомі події;
- підписи до ілюстрацій;
- посилання;
- цитати.

У процесі роботи з фактичним складником тексту важливо осмислювати всі факти, тобто не пропускати, фіксувати у свідомості, розуміти, оцінювати, ставити під сумнів будь-який із фактів.

Існує низка прийомів для перевірки точності та достовірності тексту:

- конкретизація загальних положень і уточнення невизначених, що дає змогу уявити можливі варіанти дійсності, що допускаються у викладі, й відшукати факти, що суперечать тексту (наприклад, часто у тексті потрібно усунути хронологічну невизначеність або числову невідповідність);
- співвідношення фактів, коли факти у тексті співвідносяться з фактами, добре відомими редакторам, одні факти співвідносяться з іншими, пов'язаними за значенням, а також фактів, повторюваних між собою, фактів, пов'язаних усередині тексту посиланнями, фактів одного

ряду з узагальнювальним словом; підрахунки; перебудова ряду фактів за іншим принципом; осмислення значення термінів та іншомовних слів; наочне представлення опису в тексті; перевірка джерел фактів і фактів за джерелами.

Цифрові дані також становлять фактичну основу тексту. Серед основних вимог до цифр у науковому та науково-популярному текстах можна назвати такі:

- не перенавантажувати текст цифрами, щоб не ускладнювати процес читання;
- цифра повинна «говорити» читачеві, адже в тексті важлива не цифра сама собою, а явище, яке вона ілюструє;
- пов'язані за значенням цифри повинні бути аналогічними, тобто представленими в одних одиницях вимірювання;
- цифри повинні легко сприйматись у потрібній граматичній формі.

Важливою для фактичного складника тексту є наявність цитат – висловлювань іншого автора в конкретному авторському тексті. Працюючи з цитатами, редактор оцінює, *по-перше*, їх роль у тексті, *по-друге*, точність, *по-третє*, відповідність авторського тлумачення істинного значення цитати її змісту.

Аналізуючи роль цитат у тексті, редактор оцінює обґрунтованість цитування. Для цього потрібно зрозуміти, яку мету ставив перед собою автор під час застосування цитат у кожному конкретному випадку. Зокрема, він може:

- використати слова знаного авторитета для підтвердження власного доказу або твердження;
- додати цитату як аналізований об'єкт;
- скористатися виразним, яскравим висловлюванням думки;
- документально підтвердити свої висновки і положення (цитата як факт);
- проілюструвати свої твердження/спростування (цитата як приклад).

Визначивши мету використання цитат у конкретному тексті, можна встановити, чи доречні та виправдані вони. Якщо редактор визначає, що всі наведені цитати збагачують твір, допомагають авторові втілити ідею матеріалу, якщо їх обсяг відповідає меті використання, можна починати перевірку точності цитат.

Розрізняють букввальну і смислову точність цитування. Вимоги, що стосуються буквальної точності: цитата повинна в точності збігатися з джерелом, кожна літера, кожне слово в ній. Смислова точність порушується, коли значення цитати спотворюється по суті: наводяться лише ті слова з чужої мови, які узгоджуються з точкою зору того, хто їх цитує, а ті, що розходяться з нею, не цитуються; цитовані слова або пропозиції виривають із контексту, щоб було легше критикувати цитованого автора тощо.

Інший різновид смислової неточності – коли той, хто цитує, спотворено коментує або тлумачить цитату. Якщо порушення буквальної точності – результат неухважності або безвідповідальності автора чи редактора, то умисне порушення смислової точності є порушенням етики.

2. Наукові та науково-популярні тексти мають свій неповторний стиль. Стиль тексту – один із найважливіших і найскладніших об'єктів редакторської уваги. Лише фактичної основи недостатньо для сприйняття тексту читачем, якщо автор не здатен правильно, зрозуміло висловити свої думки.

Як і будь-який інший, науковий чи науково-популярний текст повинен звучати ясно, точно, стисло, доказово, логічно і різноманітно. Редактор завжди аналізує текст, враховуючи передусім ці особливості.

Редакторові важливо пам'ятати, що текст варто аналізувати як із погляду автора, так і з погляду читача. Як читач редактор може побачити, як саме сприйматиметься текст, як його будуть розуміти, що врешті одержить цільова аудиторія. З позиції автора редактор може визначити, що має бути сказано, що мав на увазі автор, що хотів він передати своїй аудиторії. Якщо обидва значення збігаються – думку донесено успішно. Якщо ні – необхідно розпочати роботу над стилістичними помилками.

Аналізуючи тексти в ролі читача, редактор має усвідомлювати, що реципієнтові властиве первинне й остаточне сприйняття. Первинне – це перше мимовільне розуміння значення, що виникає нібито саме собою, ще до того, як читач встигає дійти остаточного висновку про конкретний текст. Різниця в часі між цими етапами може бути мінімальною, але якщо первинне сприйняття відрізняється від остаточного хоч на мізерну частку, значить, у перший момент виникає помилковий смисловий зв'язок і читачеві доведеться самотужки виконати роботу з уявного відновлення правильного зв'язку, значить, текст стилістично недосконалий і необхідна правка.

Звичайно, в більшості випадків читач сам зможе правильно зрозуміти написане. Але такі перешкоди відволікають від змісту, стомлюють, ускладнюють розуміння. Тож потрібно прагнути до того, щоб текст абсолютно легко і правильно сприймався від початку і до кінця.

Ясність – одна з найважливіших властивостей мови. Мова ясна, якщо кожне слово в реченні під час першого ж прочитання розуміється саме в тому з усіх можливих значень, в якому його вживає автор, і якщо при цьому якнайліпше передає думку автора. Такий текст не потребує ніякого редакторського втручання.

Основною ж причиною порушення ясності є двозначність. Таке порушення відбувається або

через неправильне розуміння окремого елемента речення (слова), або через неправильне розуміння зв'язку слів.

Крім фактичної точності, під час опрацювання наукового і науково-популярного текстів редактор повинен надавати особливого значення точності комунікативній: наскільки точно думка автора висловлена в його мові. Причин порушення комунікативної точності кілька:

- у тексті використано слова, подібні за значенням;
- у тексті використано слова, схожі за звучанням;
- у тексті використано слова, схожі як за значенням, так і за звучанням;
- у тексті використано слова одного семантичного поля.

Неточність може спостерігатися не лише в одному слові, а й у цілій граматичній конструкції.

Редактор повинен скоригувати неточно сформульовану думку автора, якщо чітко і в образній формі уявить те, про що йдеться. При цьому важливо визначити, чим сказане відрізняється від того, що потрібно було сказати. Коли вдається виявити цю різницю, тоді можливо знайти як причину неточності, так і спосіб її усунення.

Науковий чи науково-популярний тексти мають бути стислими. Стислість – уміння передати думку якнайменшою кількістю слів, без невиправданого дублювання всередині тексту. Головна стилістична вимога тут одна: без необхідності не повторювати вже сказаного, не пояснювати і без того всім зрозумілого.

У науковому чи науково-популярному тексті не повинно бути зайвих слів – тих, які повторюють значення, виражене за допомогою якогось іншого елемента речення. Тобто проблема зайвого слова стає очевидна у процесі оцінки відношень між словами. Слова, що виражають одне і те саме значення, можуть підпорядковуватися відношенням включення і тотожності:

- включення одного слова в інше: редактор визначає ширше з огляду на зміст поняття і залишає саме його;
- тотожність значень двох слів: редактор прибирає будь-яке з них, враховуючи стиль, контекст тощо.

Можливість видалити з тексту зайві слова – здається, чи не найпростіша справа для редактора, проте слід обережно підходити до скорочення на перший погляд «зайвого» – воно цілком може виявитися необхідним. У процесі редагування наукового і науково-популярного текстів потрібно дбайливо й уважно оцінити стиль автора, осмислити весь матеріал, і тоді, можливо, виявиться, що і повтори, і тавтологічні звороти «працюють на текст», допомагають повніше розкрити тему.

Неповнота мови – істотний недолік, який може виникати в межах наукового і науково-популярного стилів. Не зафіксувавши деяких важливих елементів своєї думки, авторіві часом здається, що все і так зрозуміло. При цьому текст наповнюється смисловими розривами, інформаційними лакунами, наприклад, через пропуск необхідного складника мовного ланцюга чи внаслідок подвійного використання певного мовного елемента.

Але неповнота мови може бути уявною, коли пропуск («втрата») складової частини ніяк не позначається на сприйнятті або навіть є стилістичним прийомом. У таких випадках, звичайно, «відновлення» «нормальної» конструкції тексту лише нашкодить йому – у тексті з'являться зайві слова або зникне гра слів.

Редактор наукових і науково-популярних текстів шукає також логічні помилки, які заважають сприймати зміст. Серед подібних помилок можна назвати такі:

- зіставлення незіставного;
- неточне відповідно до логіки зіставлення;
- зіставлення реального та ідеального планів;
- зіставлення речей і понять;
- розрізнення тотожного;
- алогічність викладу;
- уявне зіставлення.

Стиль наукових і науково-популярних текстів вимагає від автора наявності достатнього словникового запасу, вміння знаходити синоніми, різні форми для називання явищ, про які доводиться згадувати багато разів. Основні помилки, що порушують необхідну різноманітність, пов'язані якраз із невмілим поводженням з лексикою. У цьому сенсі редактор повинен звертати увагу на таке:

- невиправдане повторення однокореневих слів, коли виникає багатослівність і ускладнюється комунікація (у цьому разі потрібна синонімічна заміна);
- випадкова рима, яка відволікає читача від змісту (у такому випадку, щоб рима зникла, можлива синонімічна заміна, зміна граматичної форми слова);
- повтори, особливо повтори одного і того самого слова в різних значеннях, що ускладнює сприйняття тексту читачем (бажана синонімічна заміна);

Polkovenko Taras. The actual basis and stylistic peculiarities of scientific and scientific-popular texts: practice of editing.

The paper analyzes the specifics of editing of scientific and scientific-popular texts at the level of understanding by the editor of the factual materials and the work on a stylistic element

Keywords: scientific text, scientific-popular text, editing.

Полковенко Т. В. Фактическая основа и стилистические особенности научных и научно-популярных текстов: практика редактирования.

В статье проанализирована специфика редактирования научных и научно-популярных текстов на уровне редакторской работы с фактическим материалом и стилем.

Ключевые слова: научный текст, научно-популярный текст, редактирование.

• повтор як стилістичний прийом (на відміну від попередніх ситуацій, повторювання окремих слів або словосполучень і навіть цілих фраз може посилити вплив основної думки автора на читача).

Висновки. Увага до наукових і науково-популярних текстів у редакторській діяльності не випадкова. По-перше, навчальні, наукові та довідкові видання закономірно містять матеріали, написані в науковому стилі. По-друге, виходить друком спеціалізована, фахова та галузева література з текстами подібного ґатунку. По-третє, на сторінках сучасної періодики нерідко вміщуються матеріали у науково-популярному (рідше – науковому) стилі для задоволення інтелектуальних потреб якомога більшого кола читачів. Тож сучасний редактор має бути постійно готовим до роботи з відповідними текстами.

Водночас існує тенденція до зниження загального рівня культури видань, зокрема наукових та науково-популярних, що пов'язано з діяльністю у видавничій галузі видавців без відповідного фаху або фахівців, що не мають достатньої практичної підготовки.

Звичайно, з часом кожен, хто займається видавничою справою та редагуванням, напружує певний досвід. Але молоді редактори, видавці та журналісти можуть уже зараз ознайомитись із принципами редакторської підготовки наукових, науково-популярних та інших текстів. Отже, матеріали статті можуть бути корисними для фахівців-редакторів, видавців, студентів, авторів та всіх зацікавлених питаннями редагування.

1. Галич О. Теорія літератури : підручник / Галич Олександр, Назарець Віталій, Васильєв Євген ; за наук. ред. Олександра Галича. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.

2. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: Структура наукового тексту / А. П. Коваль. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1970. – 306 с.

3. Різун В. В. Нариси про текст: Теоретичні питання комунікації і тексту / В. В. Різун, А. І. Мамалига, М. Д. Феллер. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1998. – 336 с.

4. Пономарів О. Д. Культура слова. Мовностилістичні поради : навч. посіб. / О. Д. Пономарів. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 2001. – 240 с.

5. Соколов А. Н. Теория стиля / А. Н. Соколов. – М. : Искусство, 1968. – 224 с.

Подано до редакції 15. 02. 2014 р.